

Mostani kitüntetése alkalmából a miniszterium élén Berzeviczy miniszter üdvözölte. Zsilinszky tartalmas és egész lelkületét híven tükröző válaszában rámutatott arra, hogy az egész közönség, mindenki, aki a magyar nemzet nagyságáért rajong, a kultuszminiszterium útján vagy ezzel karöltve kívánja eszméit megvalósítani. És ő soha egy tervet sem utasított ridegen vissza, mindeniket megvizsgálta, mert tudta, hogy a legkisebbnek közreműködését is meg kell becsülni a nemzeti kultúra ereje érdekében. Ez fogja fentartani a nemzetet. «Boldog vagyok — úgy mond — hogy parányi eszköz lehettem isten kezében a nemzetalkotás nagy munkájában.»

KOVÁCS ALBERT EMLÉKEZETE.

(A M. Pæd. Társ. 1905. febr. 18. ülésén felolvasott székfoglaló.)

A magyar birodalmi politika eszméjének tudományos alapon való megalapítója, a magyar parlament egyik leghivatottabb kulturpolitikusa, — a budapesti theologia akadémia díszjele és tekintélye, — a magyar protestantizmus elsőrendű vezérszellem, — a tanári és tanítói osztály erkölcsi és anyagi érdekeinek leglelkesebb szószólója, az állami elemi népoktatás rajongó híve, — az országos tanári nyugdíjintézet, a tanítói fizetés-kiegészítő és korpótlék törvény, valamint az 1883. középiskolai törvény egyik kimagasló munkása hunyt el most egy éve.

Nem egy órára való feladat ily mélyreható munkásság jellemzése.

Arra hivatott politikus fogja méltatni Kovács Albertet, mint publicistát. Az egyházi írók bizonyára szeretettel fognak foglalkozni Kovács Alberttel, mint protestáns íróval és tudóssal. A magyar közoktatásügy történetében pedig előkelő helyet fog kérni maga számára az elhunyt kulturpolitikus.

E helyhez méltóan Kovács Albertről, mint kulturpolitikusról fogok szólni. De az idő kötöttsége miatt nem rajzolhatom meg ezúttal Kovács Albert kulturpolitikai munkásságának minden részletét, csupán rámutatok azokra a nagyfontosságú iskolaügyi kérdésekre, amelyeket a gondolatok mélységével és a felfogás eredetiségével ő vetett fel és amelyek mindannyiszor a közvélemény

erősen megrázták elannyira, hogy az irányadó körök annak hatása alól nem szabadulhattak. Közoktatásügyünk kialakulásában és annak mai szervezetében nem egy helyt Kovács Albert eszméinek diadalát látjuk.

Tervszerűen, szinte faragott kövekből építette föl a magyar nemzeti iskola templomát. A nemzeti eszmékért hevült mint politikus és mint publicista is és ezen eszmék megvalósításáért küzdött az egyházban, az iskolában, a sajtóban és a parlamentben.

Alig került haza a híres utrechti egyetemről, rögtön kezébe ragadta a magyar protestáns egyház zászlaját és félelmet nem ismerő bátorsággal maga kezdett vezetni. A hollandus egyházzal megjelent cikksorozata már megalapította írói nevét. E cikksorozat hatása alatt hívta meg Török Pál superintendens megbízásából, Ballagi Mór a budapesti ref. theol. akad. professzorának. A meghívó levél bevezető része így szól: «Önök lapomban megjelent cikkei oly figyelmet gerjesztettek nálunk Ön személye iránt, hogy mindelejétől fogva föltett szándékom volt, hogy Önt körünkbe vonjuk és megnyerjük azon törekvések részére, melyek bennünket itt lelkesítenek, hogy t. i. a magyar protestáns tudományosságnak egy fokust teremtsünk az ország szívében.»

1865-ben már mint budapesti theol. professzor beállott Török Pál és Ballagi Mór mellé. Az ifjú Kovács Albert a nemzeti ideál érdekében rövid pár év alatt egyesíteni tudta az egyházi és világi férfiak legjobb erőit. Megalapítja Ballagival a «Protestáns Tudományos Szemle» és az «Egyházi Reform» című havi folyóiratokat és heves irodalmi előcsatározás után megalakult a «Protestáns Egylet». Cikkeiben szelleme magasan szárnyalt, lelkesedése határtalan volt. Liberális gondolkozása nem ismert felekezeti korlátokat. Ellenfelei azonban megállították buzgó törekvésében. Megszűnt a Protestáns Egylet, de az ezzel együtt alapított s Kovács Alberttől szerkesztett Prot. Theol. Könyvtár tartalmas és magas tudományos színvonalon álló kötetei fenn fogják tartani emlékét a prot. egyházi irodalom történetében.

Hogy mily mély nyomokat hagyott a Kovács teremtette Protestáns Egylet, élénken illusztrálja az a levél, amelyet jóval később *Zsilinszky* Mihály írt Kováchoz, amelyben fölkérte, hogy a Prot. Irod. Társ. tagja legyen.

... «A multakról emlékezve — így szól a levél dereka — lehetetlen, hogy itt eszembe ne jusson az általad teremtett «Prot.

Egylet» és annak felmutatható szép eredménye; lehetetlen, hogy per associationem idearum eszembe ne jusson az, amit előtte már sokszor említettem és amit másoktól is gyakran hallottam említettetni a nagynehezen megszülemlett «prot. irod. társaság» hiányaképen, hogy t. i. Te kedves barátom még mindig nem vagy tagja! Nagyon fájjalom én ezt, mert tudom, mire vagy képes, ha akarod cselekvésre indít. Hidd el nekem, minden csekély erőnek érvényesítésére van szükségünk. Valami kényelmetlen és fájdalmas érzés vesz rajtam erőt, ha látom, hogy a mi zilált és iránytalan hazai protestantizmusunk irodalmi emberei közt nem látom ott a te kipróbált nevedet. Nem lehet az, hogy téged az ügy ne érdekelne. Nem lehet az, hogy egyeseknek nem tetszése téged oly fontos ügynek szolgálatától elidegeníthessen. Vedd tudomásul, hogy az ügynek *szüksége van rád.*»

De Kovács azon erős elhatározású emberek közé tartozott, aki, ha egyszer valamit kiver a fejéből, azt újból oda be nem fogadta.

A Prot. Egylet megszűnése után 1881-ben bevonult az országházba. Rögtön Apponyi gróf hívéül szegődött és az maradt holtáig. A képviselőházban mindjárt a közoktatásügyi bizottság tagja lett. Nagy mérséklet és nagy óvatosság, alapos készség, keresetlen ékesszólás, az érvelések ereje, önálló és minden ízében eredeti fölfogás jellemezte minden fölszólalását. Csakhamar magára vonta minden párt figyelmét, és habár hangja gyöngye volt, mégis minden szavát az egész Házban meghallották, mert minden szava sziporkázott a lélektől és szellemtől mint egy gondosan csiszolt drágakő. A lapok úgy irtak róla, hogy a felejtethetlen Molnár Aladárnak méltó utódjaként emelkedik ki a képviselőházban.

Már képviselői pályájának legkezdetén különösen nagy hatást ért el országszerte az 1883. *középiskolai törvény* tárgyalásakor tartott fényes beszédeivel, amelyekben kálvinista ember léte a felekezeti elfogultsággal szemben ő védte legerősebben a törvény főprincipiumát: hogy az államhatalom a maga jogai és érdekei szerint érvényesüljön s hogy a felekezeti féltékenység ne nyújtson segédkezet az államellenes üzelmek szentesítéséhez. Ugyanez a nagy principium domborodik ki az 1891. *kisdedővői* és az 1893. *a tanítói fizetés kiegészítéséről* szóló törvény tárgyalásakor tartott mély hatású beszédeiből is.

A középiskolai törvény tárgyalásainak befejezte után, mint előkelő kulturpolitikus állott előttünk. A *görög nyelvi* vita alkalmával pedig mint nagy tudóst ünnepelték a tanügyi körök. A görög nyelv tanítása mellett tartott beszédeit a legértékesebb beszédei közé sorolta maga Kovács Albert. Legnagyobb sikerértéért el azonban az 1893. febr. 17-én tartott beszédével, amelyben a *rangosztályokról* szökött és a közép- és polgári iskola tanároknak a fizetési osztályokból való kivételét indítványozta. Beszédében elítélte a rangosztályok szervezését, amelyet idegen eredetű és a rangkórság fejlesztésére való intézménynek tartott. E beszéd hatása alatt tömérdek üdvözlő sürgönyt és hálafeliratot kapott Kovács Albert az ország minden részéből egyesektől és tanári testülettől.

Ezzel körvonalaztam Kovács Albert kulturpolitikai munkásságának anyagát. Munkásságának egy része a *középiskola*, másik része a *népoktatás* szolgálatában állott. Ezt a sorrendet követem most én is. Itt-ott a kellő helyen ki fogok térni a közoktatásügy egyéb kérdéseire is, mint a papnevelés, a túlterhelés és az iskolaügy egyéb részleteire, amelyekről beszédei és cikkei keretében szööl.

Még úgyszölván ujone volt Kovács Albert a képviselőházban, amidön a magyar parlament tengeri kigyója: a középiskolai törvényjavaslat újból felütötte a fejét. Államférfiaink legiobbjai: Báró Eötvös, Deák, Trefort léptek sorompóba mellette. Négyszer került részint a bizottság, részint a Ház elé és mindannyszor megfeneklett. Most már ötödször került a Ház elé. Az előcsatározások sokban hasonlítottak a mostani új népiskolai törvényjavaslatnál megindult szenvedélyes harchoz. A százszok akkor is épögy árulkodtak Magyarország ellen a németországi lapokban, mint most. A berlini National Zeitung hozta hírül akkoriban, hogy az erdélyi ág. hitv. egyháztanács elnöke febr. 22-én volt audiencián Ö Felségénél, hogy a korona segítségét kérje ki a középiskolai törvényjavaslat ellen. Pedig a törvényjavaslat csak annyit kívánt tölük, hogy a középiskolák tanárai tiz év mulva tudjanak magyarul és hogy a nem magyar nyelvű gimnáziumokban a magyar irodalom a 7. és 8. osztályokban magyar nyelven taníttassék s az érettségi vizsgán magyarul feleljenek belöle. De ez volt a kisebb baj. A javaslat törvényerőre emelése föleg attól függött, hogy a prot. képviselők a javaslat által elérendő

nagy állami célok fejében hajlandók-e az autonomiából bizonyos áldozatokat hozni. És e nagy kérdés megoldásában Kovács Albert vezetett.

Már a bizottsági üléseken a legbehatóbban foglalkozott a javaslat minden egyes szakaszával. Szinte szétboncolta az egyes paragrafusokat. A javaslat azon szakaszánál pedig, mely az érettségi bizonyítványokra nézve a miniszteri biztos aláírását szükségesnek mondja: hosszas párbeszéd fejlett ki közte és Szász Károly kultuszminiszteri tanácsos közt. Kovács ugyanis egész világosan tudni akarta, hogy mit jelent ez a szakasz és miféle institúciót kontemplál általa a kormány? Azt jelenti-e, hogy a miniszteri biztosnak az egész vizsgáló bizottsággal szemben veto-joga van. Ha mást jelent, akkor mi viszonyban fog állani a kormánybiztos szavazata a vizsgáló-bizottságéhoz? Csak egy lesz-e az a többi közt? És a többség határozatát aztán alá kell-e írnia, vagy azt is megtagadhatja? A Pesti Napló 1883 jan. 30-iki számában zárójelben megjegyzi: «E kérdés után hosszas kínos hallgatás következett.» Szász Károly min. tanácsos adott végül fölvilágosítást, de mert ez nem elégítette ki egészen Kovácsot, közöttük mind élesebbé vált a párbeszéd. Szász miniszteri tanácsos azt vitatta, hogy hazafias okokból kell megadni a biztosnak a veto-jogot. Szász azt vélte, hogy Kovács támadása az ő személye ellen irányul és önérzetes hangon kijelentette, hogy legfőbb elve, melynek mindent alárendel az, hogy a közművelődés Magyarországon emelkedjék; s aki az ő hazafias céljait méltányolja, bizonyára helyeselni fogja a javaslat ezen szakaszát. Erre így replikázott Kovács A... «Azt hiszi méltóságod, hogy én módokat keresek arra, hogy a visszaélések továbbra is szabadon tenyészhessenek? Ellenkezőleg, hatalmat akarok adni az államnak is, hogy megszüntetésükre befolyjon, valamint arra is, hogy a közművelődés színvonalát emelni képes legyen, de ide célzó buzgóságomban az iskolák sorsát nem fogom kiszolgáltatni egy ember első haragjának. Álláspontom ezen két oldalával tisztában kell lenni.»

Erre *Trefort* miniszter azt felelte, hogy miután e szakasz nagyon fontos, nincs kifogása ellene, hogy szabatosan formuláztassék, de kéri annak elhalasztását.

Végül a bizottság Baross Gábor elnöklete alatt abban állapodott meg, hogy Kovács Albertet, Szathmáry Györgyöt és Jónás Ödönt kiküldte a szakasz új szövegezésére.

Ily előzmények után feszült várakozással nézett az egész ország a törvényjavaslat általános tárgyalása elé. A tárgyalás első napján 1883 márc. 5-én nyomban fölszólalt Kovács Albert. Beszédének bevezető részében a törvényjavaslat eddigi változatos történetét metsző gúnnyal ismertette. Nem a minisztert, hanem a középiskolai szakosztályt támadta, hogy tizenhárom év óta húzódott az ügy. A támadás oly éles volt, hogy másnap a «Nemzet»-ben félhivatalosan szintén vehemens hangon reflektáltak Kovács támadásaira, amelyben kimutatták, hogy a közoktatásügyi miniszteriumban akkoriban külön középiskolai szakosztály nem is létezett, mert akkoriban a középiskolai ügyek több osztályban voltak megoszolva és figyelmeztették Kovácsot, hogy a parlamentben a minisztert s nem tanácsosait szokás támadni, mert a miniszteriumnak lelke egyik osztályban úgy, mint a másikon maga a miniszter.

Tagadhatatlan, hogy Kovács ríktó színeket használt támadásainak bizonyítására. Így a többek között azt állította, hogy itt is, ott is minden évben egy-egy új foltot varrtak a törvényjavaslat ruhájára, most egy darab zürichi gimnáziumot, azután német reáliskolát, vagy franciából, angoltól fordítgattak belé egy két szakaszt, rendesen mindegyikből azt, ami pikáns és feltűnő; különböző felfogásoknak a magok egészében talán érthető, de így össze nem illeszthető töredékeit, minden terv és szilárd cél nélkül. Majd a protestansok érvényesítették rajta kifogásaikat, majd a liberálisok vagy a szerzetesek módosítottak rajta a maguk módja szerint. Így ment a dolog — folytatta Kovács — a közoktatás egyéb kérdéseiben is, amelyekre a feleletet a középiskolai szakosztály németből fordítgatta a magyar közönség számára, amennyiben pedig olykor eredeti gondolatot is hozott a világra, az afféle pikantériákban nyilvánult, mint pl. a női gimnázium, melyet egy elmés francia színműíró nem tudott másként képzelni, minthogy ott a leányokat huszároknak nevelik és ebben az alakban állította őket a világhírű deszkára. Majd azt állította Kovács, hogy a kormány szükségtelen intézkedésekkel és nyilatkozatokkal egyik felekezetet a másik után provokálta és ennek tulajdonítható, hogy 1882-ben ő is ellene szavazott a javaslatnak, mert e provokálás folyománya volt az, hogy a kath. egyház, mely addig hivatalosan nem szólott a kérdéshez, egyszerre két kívánsággal állott elő: hogy mondassék ki a törvényben a tanulmányi alap kath.

jellege és állíttassék vissza a kultuszminiszterium mellett a hajdani studiorum comissio, mely utóbbi körülbelül egyértelmű a kath. közoktatásügynek a parlamenti államszerkezet keretéből kivonásával. A kath. egyház kívánságait nem szavazhatta meg Kovács Albert és szavazatát azzal okolta meg, hogy oly elhatározással lépett a bizottságba, hogy kész lesz ott a protestans egyházzal szemben is, úgy mint más egyházakkal szemben az állam befolyásának növelésére szavazni, tehát nem szavazhatott arra, hogy tisztán ekkleziastikussá tétessék egy oly ügy, amely jelenleg félig-meddig szekuláris.

A javaslat historikumának elmondása után rátért Kovács a bizottsági kisebbség véleményének megcáfolására. Kijelentette, hogy a kisebbség véleményét nem fogadhatja el sem célja, sem indokai miatt. A kisebbség ugyanis elveti a javaslatot először azért, mert az nem az egységes, hanem a kettős középiskola álláspontjára helyezkedik. Bár Kovács abban a nézetben van, hogy a középiskolai képzés célját jobban el lehet érni a gimnáziumban, mint a reáliskolában, de az egységes középiskola megteremtését egy nagy mérvű experimentationának tekintené egyszerre az egész vonalon, egy még nem egészen biztos eszközzel. Másik oka a kisebbségi véleménynek, hogy a tulterheltetés ezen javaslat mellett is orvosolatlan marad. Bár ez alapos észrevétel, csak hogy nem tartotta Kovács elég indoknak arra, hogy miatta az egész javaslat visszavetessék, hiszen a részletes tárgyalás során lehet ezen segíteni. Végül elveti a kisebbség a javaslatot azért, mert az a protestans egyház autonómiáját sérti.

Amint ezzel szemben védte és elfogadásra ajánlotta Kovács Albert a kormány javaslatát, feleltette beszéde bevezető részének ríktó színeit és nemcsak a képviselőházban, hanem általában országszerte a protestánsokra is általános és mély hatást tett. Szónoki hévvel és lendülettel törvényekből bizonyította, hogy a törvényjavaslatot mint egészet az egésznek intenciójánál fogva, a protestans autonómiára nézve sérelmesnek nem tartja, ellenben az állam főfelvigyázati jogának rendszerezését a közoktatás érdekében állónak tekinti. Talán kérdés támadhat az iránt is, hogy e törvényjavaslat egyes részeiben nem lépi-e túl a főfelvigyázati jog és a litteraria institutio rendezésének határait? de megtámadni a főfelvigyázati és a litteraria institutio rendezésére való törekvést: az 1791. törvény alapjáról méltányosan és törvénye-

sen nem lehets a 91. törvény alapjáról általánosan is a törvényjavaslat ellen szavazni nem indokolt: hanem az ellenkező vélemény a javaslatnak csak valamely részletével szemben állhat meg.

A képviselőház jobboldalának és a középnek élénk helyeslése között fejezte be Kovács Albert nagyhatású beszédét és mintegy rendkívül érdekes dokumentumot találtam Kovács irományai között: egy kis lap papirost, melyen tintával a következőt írta Kovács: «Levelezés gr. Apponyival 1883-ban.» E papíroson Apponyi ceruzával a következőket írta: «Nagyon szépen beszéltél, de csak azt szeretném tudni, hogy a felső házi ülés jogán kívül — mely egyoldalúságon minden percben lehet segíteni — miben van a protestans egyháznak *ma* kedvezőtlenebb helyzete, mint a katolikusoknak.»

A részletes tárgyalás során különös figyelmet keltett az érettségi vizsgálat tárgyainak kijelölésére vonatkozó indítványa és annak megokolása. A sokat panaszkodt túlterheltetésen — szerinte — segíteni lehetne az érettségi vizsgálat tárgyainak kevesbitésével anélkül, hogy a középiskolai oktatás célja veszélyeztetve volna. Mert a gimnáziumi oktatás főcélja nem az ismeretek közlése, hanem bizonyos formai képzés nyújtása, hogy az ifjú ember ennek alapján képes legyen a maga erején tanulni. Azt indítványozta tehát, hogy az érettségi vizsga tárgyai közül néhány törültessek és a szóbeli vizsgálat tárgyai a gimnáziumban a magyar nyelv és irodalmának története, latin nyelv, mennyiségtan és történelem legyen; a reáliskolában pedig a magyar nyelv s irodalmának története, német nyelv, mennyiségtan és természettan. Szerette volna ugyan még a görög nyelvet is meghagyni a gimnáziumban, mert nagy súlyt helyez a formai képzés szempontjából e tantárgyra is, de e kívánságtól most eláll. Trefort miniszter rögtön felelt Kovács indítványára és kijelentette, hogy a dolog lényegére nézve egyetért vele és javaslatát méltányolja. Minthogy azonban nagyon fontos didaktikai kérdés az, hogy melyek legyenek az érettségi vizsga tárgyai, arra kérte a Házat, hogy ne határozzon azonnal ez indítvány fölött, és föl-kérte Kovácsot is, hogy vonja vissza indítványát. A miniszter föl-kérésének engedett Kovács és visszavonta indítványát.

És most ismét egy érdekes adatot említek föl Kovács és Apponyi között a képviselőházban folytatott levelezésből. Ugyanazon a papirdarabkán szintén ceruzával a következő följegyzést

találtam: «Beszédeiből rég kitaláltam, hogy tudsz görögül.» Ez Kovács kézírása. Erre gróf Apponyi így válaszolt: «Én a 7. és 8. osztályban Demosthenest és Sophoclest oly folyékonyan olvastam, mint akár anyanyelvemet.»

Kovács valóban nagy szeretettel foglalkozott a görög nyelvvel és abban a meggyőződésben volt, hogy a tudományos pályára készülő ifjúságnak e nyelv tanulására ép oly szüksége van, mint a latinra. Ennek az erős meggyőződésének adott kifejezést akkor, amidőn gróf Csáky Albin kultuszminister kitűzte a görög-ellenes zászlót. A görög nyelv tanításának védelmére komoly, szakszerű beszédet mondott Kovács a képviselőházban. «Az az okoskodás — így szól a többek között — amellyel mi a görög nyelv tanítását védelmezzük, lehet téves; minden tanügyi tapasztalat igazolja ugyan, mégis lehet téves. De az már nem tévedés, hanem tény, hogy az a művelődés, melyet nyugateurópai civilizációnak neveznek, a görög műveltségéből nőtt ki, azzal áll történelmi összefüggésben, nem pedig a kínai vagy egyéb civilizációval. És az sem tévedés, hanem tény, hogy Nyugateurópában a gimnáziumokban igen nagy súlyt fektetnek a görög nyelv tanítására, legnagyobbat éppen a praktikus angolok; és az sem tévedés, hanem Magyarországnak Szt. István által inaugurált politikája, melyhez ez a nemzet azóta állandóan hű volt, hogy Magyarország Nyugateurópához kíván számíttatni és nem az Orienthez; éppen azért a magyar műveltséget semmiféle ötlet és semmiféle experimentáció kedvéért a nyugateurópai művelődés szolidaritásából kiszakítani nem szabad.»

Kovács a görög nyelv mellett külön véleményt nyújtott be; de a görög nyelv ellen érvényesülő áramlattal szemben hiába hordta egybe a legszebb argumentumokat, kárba veszett fáradsága, sőt kiméletlen támadásoknak is volt kitéve.

Ennél sokkal népszerűbb eszméért és jóval több eredményre harcolt Kovács Albert akkor, amidőn a középiskolai tanárok fizetésrendezése volt napirenden. Hatásos beszéd kapcsán a következő határozati javaslatot terjesztette be: «Mondja ki a t. Ház, hogy az összes tanárok kivételnek az osztályokba való sorozás alól és utasítja a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a tanárok javadalmazásának az alapfizetés és korpótlék alapján leendő fölemeléséről még ezen ülésszak alatt törvényjavaslatot terjeszsen elő.»

A határozati javaslatot megokoló beszéde fényes bizonyosság arra, hogy mily ideálisan gondolkozott Kovács a tanári hivatásról. Elítélte a rangosztályok szervezését. A rangosztály intézményt csak ott érti meg, ahol az alsóbb osztály a felsőbb rangosztálytól függ, de a tanároknál ez nem áll, azért nem lehet őket rangosztályokba illeszteni. Ha van foglalkozás a világon, amelynek rangját csupán csak az egyén belső értéke szabja meg, a tanári foglalkozás minden mások felett ilyen . . . aki tehát a tanárok körébe is át akarja vinni az osztályba sorozást, az a természet törvénye ellen vét. Mert a tanári pálya előnye eddig két tényezőben állott, az egyik az volt, hogy bárha a tanár fizetésével a tisztességes szegénység színvonalán maradt mindvégig, de fizetése mindjárt pályája kezdetén olyan volt, hogy fiatal korában megalapíthatta szerény családi életét. A másik az, hogy a tanárnak nem volt semmiféle rangja, ő nem volt sem előkelőbb, de alább való sem senkinél; ennél fogva őt a társadalom megszokta az ő belső értéke szerint megbecsülni. Amely tanárnak belső szellemi értéke elég nagy volt, az a társadalom legmagasabb köreibe is bejutott. Ez a körülmény vonzotta a legönállóbb, legeszesebb és jellemesebb szegénysorsú ifjakat arra, hogy azok még jövedelmezőbb pályák mellőzésével is a tanári pályára léptek. Minden más pályán megállhat a középszerű ember diszesen, de a tanárnak legalább is gyors felfogású és tisztafejű embernek kell lennie, mert ha nem, akkor az ő munkája nem előnyös, hanem káros hatású. Ezért ő az egyetemen is, a tanárképzőben is csak a jeles bizonyítványú és képességű hallgatókat venné föl. Egy igazi hivatott tanár egynehány szavával, pár órai előadásával oly világosságot tud deríteni tárgyára, amelyet a gyenge egész élete munkásságával sem. Sajátságosan megvilágosodik általa a kérdés s néha egy pár óra alatt az ifjaknak évek munkáját kiméli meg. Ha a dolog így áll, akkor a társadalomnak érdekében áll, hogy a legtehetségesebb ifjak minden eszközzel a tanári pályára adassanak és ha egyszer ott vannak, ott jól is érezzék magukat.

E bevezetés után elítéli a törvényjavaslat azon intézkedését, hogy a polgári iskolai tanárokat a XI. és X. rangosztályba sorozza be. Mint visszaélést hozza föl, hogy az akkori 517 tagból álló létszámnak egy harmada vagyis 172 esik a segédtanárookra. Ezt nem lehet segédintézménynek tekinteni, hanem rendes intéciónak.

Mielőtt bevégezte beszédét, még a tanárokhoz volt pár szava. «Mikor a tanárok rangosztályba való sorozásának híre elterjedt — így szólt — sajátságos láz fogta el az egész tanári személyzetet. Körleveleket intéztek egymáshoz, amelyben azt tanácsolták, hogy lépjenek ki a tanárok a tudományos intézetekből, oszlassák föl a tanáregyesületeket, szüntessék be irodalmi munkásságukat. Az izgatottság és láz ily törvényjavaslattal szemben — folytatta — lélektanilag megmagyarázható és érthető, de ha a magyar törvényhozás csakugyan elkövetné ellenük és a közoktatásügy ellen ezt a hibát, akkor ennek az orvoslására nem az az út vezet, melyet ők egymásnak tanácsoltak. Méltatlanság érhet mindenkit, egyes embert és egész osztályt, de a méltatlankodás érzetének sohasem szabad a kötelesség megsértéséig fajulni. Ki fogja javítani ezt a hibát maga a törvényhozás rövid évek alatt, mert tapasztalni fogja, hogy a hazai tanügyet megrontották vele.* De ha azt az időt a t. tanár urak meg akarják rövidíteni, annak csak egy eszköze van: kötelességeiknek az eddiginél is buzgóbb teljesítése.»

Kovács Albert beszéde az egész Házban mély hatást tett. Nyomban nyilatkozott az akkori miniszterelnök Wekerle Sándor és a kultuszminiszter gr. *Csáky* Albin, aki maga is elismerte, hogy elejétől fogva nem tartotta szükségesnek a tanároknak a rangfokozatokba való beosztását, hanem csak egy olyan expediensnek, ami a szükségszerű előléptetéseket a tanárok számára biztosítja. Az a javulás, ami az 1893-iki fizetésrendezési javaslatban és azzal szemben a közép- és polg. isk. tanárság javára történt, sok tekintetben Kovács Albert hathatós fölszólalásának köszönhető. Annak köszönhető általában is, hogy a tárgyalások folyamán mind kedvezőbbé vált a hangulat a tanárok irányában; a részletekben pedig egyenesen az ő alapos tájékozottságra épített érvelése vívta ki, hogy a polgáriskolai tanároknak megszorítás nélkül megnyitvatott a IX. fiz. osztály, amit a kormányjavaslat csak az igazgatósággal megbizottaknak akart megnyitni. A tanárok a hálafelelő iratok és sürgönyök egész özönével halmozták el ekkor Kovács Albertet.

* A u. n. Széll-féle fizetési törvényjavaslat rendszere, amelynek megvalósulását a magyar tanárság törhetetlen reménységgel várja, igazolja ezt a jósálatot.

És most rátérek Kovács Albert *népoktatási* politikájának ismertetésére. Kovács a népoktatást nem tartotta pusztán iskolaügyi kérdésnek, hanem politikumnak. Beszédeiben és politikai cikkeiben a népiskola államalkotó, államösszetartó erejét fejtegette. Rámutatott arra a nagy feladatra, mely a népiskolára, illetve a népiskolai tanítóra a nemzeti és nemzetiségi eszmék harcának közepette haramlik. A népiskola, melyet másutt egységes nemzetű országokban is úgy tekintenek, mint amelyből az állam egyre pótolja erejét, nálunk, a nemzetiségek egész csoportjától lakott honunkban, az államerőnek valóságos őforrása. Ennek a forrásnak az inficiálástól való megóvását ajánlotta meggyőző szavakkal Kovács Albert a *kisdédóvási*- és a *tanítói fizetés* kiegészítéséről szóló törvényjavaslat tárgyalásakor és a «Nemzeti politika» meg «Az oláh kérdés»-ről írt és nagy feltűnést keltő tanulmányaiban.

Kovács Albert székelly nemes szülőktől származott. Mezőbándon növekedett. Napról-napra látta maga körül az oláh háborgó tengert. Nem csoda, ha a nemzeti ideál nevében sikra kelt, hogy ezt a háborgó tengert ne csak lecsendesítse, hanem keresse a megoldási módot, az eszközt, amellyel az úgynevezett oláh kérdést örökre elpusztíthatja. Szerinte az egyetlen megoldási mód, az egyetlen eszköz: *a magyar nemzeti iskola*.

Ezért üdvözölte Kovács a *kisdédóvási* törvényjavaslatot is. Örömeinek adott kifejezést, hogy a javaslat a felekezeti szempontoknak kevésbé kedvez, mint egyéb közoktatási törvényeink, hogy a kérdést inkább felekezeten kívüli, mint felekezeti keretben óhajtja megoldani. Mint érdekes jelenséget említette föl Kovács, hogy a törvényjavaslat ellen beszélők sorában, tán egy nevet kivéve, mind a szász képviselők vannak felírva. Úgy látszik valami nemzetiségi bajt láttak a javaslatban. Ezért aposztrofálta Kovács beszédének befejező részében Zay képviselőtársát, hogy mutasson neki Magyarország ezer éves történetében csak egyetlen bármi kisényt, midőn a magyar nemzet a közötté élő kisebb népnek *erőszakos* magyarosítására kezét kinyújtotta volna. Ilyet nem tud mutatni sem ő, sem más. És amit nem tett meg ezer éven át, jövőben sem fogja megtenni, mert nemzeti pszichológiájával ellenkezik.

A *tanítói fizetés* kiegészítő törvényjavaslat tárgyalása pedig alkalmat adott arra Kovácsnak, hogy a vitát a fizetésrendezés

szűk keretéből kiemelve és a nemzeti iskola nagyfontosságú kérdésének fejtegetésére terelje. Hazafias érzülettől áthatott beszédében azt kutatta, hogy megfelelt-e az iskola annak a hivatásának, hogy a magyar kulturát és vele a magyar állameszmét terjessze s ha nem felelt meg, mik és kik voltak az okai. Beszédében mellőzött minden dísz, csak arra törekedett, hogy a nemzeti iskola templomát fölépítse.

Azzal kezdte beszédét, hogy sohasem csinált titkot abból, sőt számos alkalommal kifejtette minden körben, hogy ő az *állami oktatásnak* a híve. Nemzeti iskola nélkül nincs nemzeti politika. A nemzeti iskolának kell itt megteremtteni azt a nemzeti erőt, amelyre egy nemzeti politikát úgy lehet építeni, hogy annak szilárd alapja legyen. Ahol tehát a felekezetek az oktatást nem képesek végezni, az államnak segítségül kell jönni, vagyis a meg nem felelő iskolák bezárásával tisztán állami iskolát kell szervezni. Erre módot nyújt az 1876. törvény, amely szerint a közig. bizotts. javaslatba hozhatja a miniszternél községi vagy állami elemi iskola felállítását oly helyeken, ahol a felekezeti iskola háromszori megintés után sem felel meg a törvényes követelményeknek. Ezen törvény alternative mondja, hogy vagy községi vagy állami iskola hozható javaslatba, de miután a községi iskola rendszerét Kovács megbukottnak tekintette, csak a másik alternativa alkalmazását indítványozta. De valami oly gondolat, ami a törvényjavaslatban van — így szolt Kovács — hogy az állam segítse a felekezeti iskolákat egy-egy kis faluban esetleg hármát-négyet is, s önmaga mintegy lemondjon iskolaállítás jogáról vagy azt legalább a felekezetek jogával szemben korlátozza: ilyesvalami az ő fejében soha meg nem született. Még gonoszabb körülmények fognak előállani a nemzetiségi vidékeken, ahol államköltségen meg fogjuk erősíteni a nemzetiségi iskolát, államköltségen gátat fogunk vetni a hazában lévő népek összeolvadásának. A javaslat tehát azzal az intézkedésével, hogy a benne megállapított háromszáz forintnyi tanító-fizetési minimumot az esetben, ha az iskola-fentartó felekezet ezt kéri, köteles állami segéllyel négyszáz forintra emelni, az állami iskolák felállítását megnehezíti s a nemzetellenes felekezeti iskolák létét biztosítja. Kovács csak úgy vél a bajon segíteni, ha a törvénybe azt az alternatívát iktatják, hogy az állam valamely községben a meglévő felekezeti iskolát *vagy* segíje *vagy pedig* maga állít

helyébe új állami iskolát. Az állam az iskolának ne ellenőre, hanem gazdája legyen. Ne csak befolyása legyen az asszimiláló munkára, hanem maga végezze az egységes nemzetű összeolvastatás nagy művét.

De nem találta Kovács Albert kielégítőnek a javaslatnak a *fegyelmi* ügyre vonatkozó intézkedéseit sem. Ha megnyugszik is abban, hogy az iskolák tulnyomó nagy része felekezeti maradjon, de már abban, hogy azon felekezeti iskolák egy jelentékeny részében a magyar nemzet gyűlöletét és a nyilvános hazaárulást tervszerint tanítsák és mesterségesen ápolják, megnyugodni egyáltalában nem tud. A legkisebb amit tenni kell, hogy a magyar állam védje a maga létét mások tulkapásaival szemben. Ezért rámutatott a javaslat két nagy hibájára: az egyik az volt, hogy az *államellenes* üzemek eseteiben a fegyelmi jogot nem terjesztette ki az összes iskolákra, hanem csak azokra, amelyek segélyeztetnek. A többiben ezután is lehet Magyarország ellen büntetlenül vétkezni. A másik hibája pedig az, hogy az egész fegyelmi eljárás oly módon szerveztetett és annyira a felekezeti hatóságok hozzájárulásától és előzetes vizsgálatától tétetett függővé, hogy aki még azt sem tudja kijátszani, annak igazán hűlt szájú embernek kell lenni.

Ha már az iskolák nagy része felekezeti marad: megnyugszik Kovács abban, hogy a fegyelmi ügy a felekezeti hatóságnál maradjon minden más esetben, kivéve az államellenes üzemek eseteit. Ez nem felekezeti ügy, mert a vallással vagy az egyházzal, vagy Krisztus tudományával, vagy bármily dogmatikai ténnyel összefüggésben nincs. Ez kizárólag állami s politikai ügy.

A harmadik észrevétele a tanítók fizetés-minimumára vonatkozott. Erről azonban az általános tárgyalásnál nem szóltott bővebben, csupán annyit kért, hogy ne a 300 frtos, hanem a 400 frtos minimum iktattassék a törvénybe minden kikötés nélkül.

A részletes tárgyalás során újból fölemelte szavát a tanítók anyagi helyzetének javítása érdekében. A javaslat öt évenként csak 30 frt pótlékot kontemplált, de hét ízben. Kovács Albert azt az indítványt tette, hogy az összes elemi népiskolai tanítók 50 frt ötödéves korpótlékban részesüljenek, amely öt ízben váljék esedékessé és 250 frtig emelkedhessék.

Ez 1893 május 4-én történt. Éppen akkor, amikor már valóban kétségbeejtő szárazság után megeredt az egész országban

az eső. Ezen örvendetes eseményhez fűzte Kovács is indítványának megokolását: Hadd jusson — így szólt — ebből a szerény májusi esőből minden szegény tanító házára azonnal egynéhány csöpp. Szinte kérésre fogta a dolgot, mert tudta, hogy az akkori kultuszminiszter az ország anyagi helyzetére való tekintettel a tanítók fizetés minimumához tárcáját kötötte. A kérő hang eddigé ismeretlen volt Kovács beszédeiben. Éppen azért beszédéből ezt a kis részt, amely különben jellemére élénk világot vet, szóról-szóra idézem. «Tudom, hogy a t. kultuszminiszter úr önálló s a maga esze után járó ember és így sokszor jut abba a helyzetbe, hogy magát a közgondolkozással szemben találja. Magam is — bár fájdalom, csekély erővel — a magam gyenge lábán szoktam járni és én is voltam többször ily helyzetben. De engem mindég bizonyos szorongás fog el, ha látom, hogy a jó és okos emberek igen nagy számával állok szemben meggyőződéssel. Bizonyos kétkedés támad bennem, hogy vajjon helyes úton járok-e. És ha meg is maradok nézetem mellett — szintén makacs fejű lévén — (Egy hang balról: Vastag nyaku kálvinista! Derültség.) nem vagyok soha idegen attól, hogy ha a főkérdésben nem, esetleg a mellékkérdésekben tegyek engedményt és a közgondolkozással ismét egy álláspontra helyezkedjem. Bizonyára a kultuszminiszter úr is, mint lelkiismeretes karakter, nem lesz idegen oly engedményt tenni, amely megenyhíti a szegény tanítók szájában a tegnapi keserű falatot és örvendetes jelenetet fog előidézni itt is, újból fokozva mindnyájunknak iránta most is érzett tiszteletet.»

Gróf Csáky Albin kijelentette, hogy Kovács Albert módosítványának elfogadása elé akadályt gördíteni nem akar. A Ház Kovács Albert indítványát elfogadta.

Az ötven forintos évötödös pótlék tehát Kovács Albert nevéhez fűződik.

Már említettem, hogy Kovács a «Nemzeti Politika» és az «Oláh kérdés»-ről írt tanulmányaiban is a magyar nemzeti iskolára nagy sulyt helyez. Különösen az oláh kérdéstről szóló tanulmányának befejező részében foglalkozik ezzel bővebben. E tanulmányban az oktatásnak nemzetivé tételét nemcsak a népiskolára, hanem az oktatás minden ágára érti, nem véve ki a *papnevelést* sem. Bolond államnak és kicsi eszű nemzetnek tartja azt, amely eltűri, hogy két és fél millió polgára számára lelki vezérekül

nyilvános hazaárulók és bujtogatók neveltessenek nyilvános tanintézetekben, mikor ennek az orvosszere az egész művelt világon ki van már találva és alkalmazásba véve. Az egész Nyugat-Európában az állami egyetemek mellett mindenütt theologiai fakultások vannak; Németország oly vidékein, amelyeken kétféle vallású nép lakik, kétféle theologiai kar van, de nálunk is van Budapesten az egyik felekezet számára. A kisebb német államokban, jöllehet a szomszédjok is német és a német birodalomnak tagjai, mégis az a törvény, hogy senki se viselhet azon állam területén papi hivatalt, aki nem azon állam egyetemén tanulta a theológiát.

Nemzeti szempontból rendkívül becses tanulmányát így fejezte be: «Erős nemzeti szellem lüktetése a kormányban és mindnyájunkban és a nemzeti szellemnek uralma egész politikánkban, de főként a közoktatás terén: ez az oláh kérdésnek és számos más kérdésünknek is a megoldása.»

Tanulmányom bevezető részében azt állítottam, hogy közoktatásügyünk kialakulásában és annak mai szervezetében nem egy helyt Kovács Albert eszméinek diadalát látjuk. Ott csak egyszerűen állítottam, de most már úgy érzem, hogy állításomat tényekkel igazoltam. Kovács Albert az ő időkbe néző szemével meglátta és beszédeiben és cikkeiben világos, tömör magyarsággal kifejtette a nemzeti politika tartalmát.

Minden eszméje, amelyet fölvetett, nagy hullámokat vert föl. A sajtó gyakran napokig foglalkozott velök. Az egyik felekezet magasztalta, a másik hevesen támadta és azt írta, hogy fölöle ismeretes, hogy mindenkor meg vannak a saját ideái, amelyekkel magát mindenki mástól megkülönbözteti. Kovács Albert pedig — és ez egyik főjellemvonása volt — szobája ablakából összefont karokkal nézte a lapok cikkázó villámait és dörgéseit. Szépen összeszedte a mennyköveket, eltette emlékül az íróasztal fiába és többé rájuk sem hederített.

Az 1896. választás alkalmával kimaradt az országgyűlésből. Már ekkor meglátszott rajta, hogy nehéz betegség gyötri. Hogy kimaradt a Házból, visszavonult tanári katedrájára.

Az 1901. Széll-féle választás alkalmával már nem is lépett föl képviselőjelöltnek. Ez indította a *Budapesti Hírlapot* arra, hogy vezető cikkelyében megkérdezze, hol marad a jelöltek sorából Kovács Albert, Apponyi, Horánszky, Hódossy és Beöthy Ákos

méltó fegyvertársa? Hol van Kovács Albert, e nemes lelkű, tiszta célú, nagy tehetségű politikusok támasza és ereje? «A volt nemzeti pártnak disze volt; disze erős meggyőződésénél fogva, melyet históriainak lehetne neveznünk; disze jelleménél fogva, melynek egyetlen piperéje puritánsága volt; disze hűségénél és ellenfeleire nézve veszedelmes tartalmánál fogva, melyért a mult rendszer által összetöretett; disze szerénységénél fogva, mely takarta benne a tudóst és a politikust is a nagy tömeg szeme előtt, de talán nem barátai és az államférfiak előtt. Kovács Albert politikai életünkben hivatást teljesíthet egész értékes valójánál fogva. Ha hiányzani talál a változott, a jobbra változott idők parlament-jéből: kár lesz és szégyen. Mindnyájunk kára, de nem mindnyájunk szégyene, mert nem mindnyájan felejtkeztünk meg róla.»

Ezt a cikket Rákosi Jenő írta. Azért címezte Kovács a választ Rákosi Jenőhöz «Az új helyzet» című vezető cikkelyben. «Te bizonyosan túlbecsülöd az én szerény munkásságomat, de annyit magam is tartok felőle, hogy jogot nyertem vele arra, hogy az ország tanácsában szólhassak. Azonban az ország tanácsa nemcsak a képviselőházban van, mert a te lapod hasábjain is az ország tanácsa nyilatkozik. És ha te oly kegyes lész hozzám ezután is, mint eddig voltál, hogy lapod hasábjait olykor megnyitod előttem, úgy én is szólhatok az ország dolgairól ezután is: s ha itt nem tudok oly fényesen szólni, mint szeretném, vagy mint mások, de az öreg böcs Ciceronál olvastam, hogy Arisztoteleszt sem riasztotta vissza az írástól Plato nagysága.»

És Kovács ezentúl mind sűrűbben szolt a *Budapesti Hirlapban* az eseményekhez, rendkívül finoman leszűrt észleletei alapján.

A gyötrő betegség azonban mindjobban erőt vett rajta. Minduntalan le kellett tennie a tollat. Csonkán maradt hattyúdala az «Erős kéz?» című cikkelye. 1904. februárius 4-én szerető neje és testvéröccse: Kovács János karjai között meghalt. Elköltözött testvéröccséhez: a magyar protestans egyház egyik legnagyobb theologusához, Kovács Ödönhöz.

Ravatalánál az ősz Baksay Sándor püspök meghatóan szólott arról a negyven esztendőös baráti viszonyról, mely őt az elhunythoz fűzte s arról a megegyezésről, mely arra kötelezte őket, hogy amelyik kettőjük közül előbb hunyna el, azt a másik elkíséri földi nyugodalma helyére. Immár elköltözött oda — így fejezte be

az ősz püspök halotti beszédét — ahol nincsenek sem nagy, sem kicsiny ellenségei, nincsen harc, csak béke, nincs érdek, csak szeretet; nincs jog csak igazság; s minden van, ami a földön nincs . . .

Koporsója mellett ott állt az ország kulturájának legfőbb öre: dr. Berzeviczy Albert és hű barátja gróf Apponyi Albert.

KÖRÖSI HENRIK.

ADALÉK A MAGYAR TANÜGYNEK II. JÓZSEF KORABELI TÖRTÉNETÉHEZ.

Ismeretes, hogy József császár a magyar tanügyet is teljesen az örökös tartományok módjára akarta berendeztetni és e végből a hazai iskolák kormányzatát legfőbb fokon a bécsi udvari tanulmányi bizottságban pontosította össze. Elolvashatjuk ezt Marczalinál (Magyarország története II. József korában, 2. köt. 298. s. k. I.), aki ezt a fontos eseményt lényeges vonásaiban híven előadja.

Ennek a centralizációnak az előzményeit akarom az alábbiakban — a bécsi udvari és a budapesti országos levéltár idevágó anyaga* alapján — megismertetni, kiegészítéskéül a Marczali munkájában foglaltaknak. Céлом az, hogy ennek az ügynek ismeretlen vagy kevésé ismert fejleményeit, a fokozatosan érlelődő szándékot időrendi alakulásában aktaszerűen kimutassam.

A császár röviddel trónralépte után kiterjesztette figyelmét a hazai oktatásügyre is. Legelőbb arra szólította fel gróf Eszterházy kancellárt, hogy a magyar tanügy állapotáról jelentést tegyen. A kancellária ennek a felszólításnak 1781. január hó 27-én kelt, Ürményi által szerkesztett, 27 ívre terjedő felterjesztésben felelt meg, mely mind a tanügynek (vagy is, az 1777. évi Rationak) alapelveit, mind a tanulmányi alapot képező vagyon cselekvő és szenvedő álladékanak kimutatását tartalmazza.

Ez a munkálat a Ratio Educationis történetében nagy jelentőségű. Írója, Ürményi, a régi iskola neveltje, legelőször is visszapillantást vet a magyar tanügy multjára s a jezsuiták és piaristák «monopolium»-ára, s egybeveti a régi s az új rendszert. «Az előbbi iskolai rendszer értelmében» úgymond «a magyar gymnasiumokban főleg

* Orsz. Lev. Udv. Kanc. 1501 ex 1781; 11957 és 12281 ex 1783; 2959 ex 1784. Bécsi udv. levéltár (Staatsrath): 237, 818, 1890 ex 1781; 505, 663, 1664 ex 1082; 3344 és 4290 ex 1783; 1046 és 2572 ex 1784.